

Standpunkt og socialistisk perspektiv i kritikken af den politiske økonomi (1972)

Problemstilling

Den marxistiske videnskabsforståelse finder ubestridt sit vægtige udtryk i Karl Marx' *Kapitalen*, i *Kritikken af den politiske økonomi*.¹ Eftersom dette værk drager den borgerlige verdens grundlag i tvivl, fremkalder det afværgende kritik fra dem, der har en interesse i at fastholde det, der er borgerskabets socioøkonomiske grundlag, nemlig den kapitalistiske produktionsmåde. Under sådanne afværgemanøvrer mødes gang på gang to former for kritik, som er så indbyrdes modstridende, at man ved første øjekast ikke skulle tro, at de forholder sig til et og samme værk. Den ene forstår væsentligst den Marx'ske kritik af den politiske økonomi som en partisk

¹ Når der i det følgende tales om *Kritikken af den politiske økonomi* skal der ikke herved kun forstås de tre første bind af *Kapitalen*, som jo har denne undertitel, men også, i overensstemmelse med Marx' hensigt, *Teorier om merværdien*, *Kapitalens* fjerde bog, som Marx til forskel fra de tre systematiske bøger kaldte »sit værks historisk-politiske eller historisk-litterære del« (sammenlign MEW 26.1, s. v). Dette omfattende begreb må ikke forveksles med titlen på værket »Om kritikken af den politiske økonomi« (MEW 13), der blev udgivet i 1859. – Den følgende undersøgelse gælder Marx' hovedværk. Der citeres efter Marx/Engels Werke (MEW), Dietz Verlag, Berlin/DDR 1958-1968. [I den danske oversættelse er Rhodosoversættelsen af *Kapitalen* (R) brugt (og enkelte steder stiltiende korrigeret). Ved citater fra *Grundrisse* er Modtrykudgaven brugt (M).] Fremhævelser i originalen er undgået nogle steder i de her foreliggende citater (først og fremmest citater fra »Teorierne om merværdien«), for så vidt dette ikke virkede meningsforstyrrende.

tænkning. I sidste instans hævdes alt i den Marx'ske kritik at afhænge af trosmæssige afgørelser. Al den stund kritikken af den politiske økonomi er udtryk for sin ophavsmands kommunistiske standpunkt, altså er kommunistisk ideologi, kan den ikke gøre krav på videnskabelighed, hævdes det. Videnskab forudsætter værdifrihed, siges det, og marxismens socialistiske karakter hævdes at være i modstrid med dette kriterium.

Her over for står en anden form for argumentation. Den betoner ikke i første række *Kapitalens* karakter af ideologi, men derimod dens videnskabelighed, idet den nemlig udråber dette værk til at være et monument over et videnskabsideal, som havde været karakteristisk for det 19. århundrede. Men fremfor alt tager den udgangspunkt i kritikken af den politiske økonomis sammenknytning med arbejderbevægelsen og socialismen. Bohm-Bawerk sluttede 1896 sin anmeldelse af *Kapitalens* 3. bind – udgivet i 1894 – med et vink adresseret til socialismens »kloge, ledende hoveder« om, at de »sikkert ikke ville forsømme i rette tid at søge tilknytning til et mere livsdueligt videnskabeligt system«. ²

Selv en Rudolf Hilferding viser sig i 1909 i forordet til sit værk om finanskapitalen at være så påvirket af det spørgsmålstegn, der var blevet sat ved videnskabeligheden af kritikken af den politiske økonomi, at han forsøger at godtgøre den Marxske kritiks værdifrihed. I stedet for at sætte spørgsmålstegn ved værdi-frihedsdiskussionens egen videnskabelighed lader han den foreskrive, hvilke begreber han skal anvende. »Ligesom teorien, er og bliver også marxismens politik værdifri« mener han at måtte forsikre. ³ Det

² Eugen v. Bohm-Bawerk: »Zum Abschluss des Marxschen Systems«, i Staatswissenschaftliche Arbeiten. Festgaben für Karl Knies, (red.) Otto v. Boenigk, Berlin 1896, s. 205.

³ Rudolf Hilferding: *Das Finanzkapital* (1910) cit. efter E.V.A. udgaven 1968

var derfor »en ganske vist vidt udbredt, men alligevel falsk opfattelse – og det både inden for og uden for murene – slet og ret at identificere marxisme og socialisme«⁴ (ibid.). Man måtte ikke lade sit blik sløre af marxismens historiske virkninger »thi logisk set, kun betragtet som videnskabeligt system, ... er marxismen ... en logisk-videnskabelig, objektiv, værdifri videnskab«, som »ubøjelig fastholder enhver videnskabs krav om, at dens resultater er objektivt almengyldige.«⁵

Bestemte ytringer fra Marx' side synes at bekræfte Hilferdings opfattelse. Marx tager stilling til spørgsmålet om videnskabelighedens standpunkt i og med, at han konfronterer den af ham højt berømmede borgerlige videnskabsmand, Ricardo, med den ikke engang konsekvente borgerlige apologet og plagiator Malthus: »Men jeg vil kalde det menneske »gement«, der forsøger at tilpasse videnskaben ikke til et standpunkt, der stammer fra videnskaben selv (hvor fejlagtig den end måtte være), men til et standpunkt, der stammer fra interesser, som er udefrakommende, fremmede og udvendige i forhold til videnskaben«⁶. På grund af tilpasning til »bestående herskende klassers eller klassefraktioners særinteresse ... forfalsker han sine videnskabelige følgeslutninger. Det er hans videnskabelige nederdrægtighed, hans synd mod videnskaben ... «⁷. Antager man, at disse Marxcitater bekræfter Hilferdings opfattelse af marxismen som værdifri, så trænger det spørgsmål sig på, hvorledes man så skal forklare at marxismen uophørligt bekæmpes fra borgerligt hold. Hilferding fører dette tilbage til et magtteknisk problem. »Ophævelsen af klasseherredømmet«, skriver han, »er

s. 20, [Rhodos udgaven s. 103]

⁴ ibid.

⁵ ibid. s. 20 [Rhodosudgaven s. 103-104]

⁶ MEW 26.2, s. 112

⁷ ibid. s. 113

betinget af, at de, der er underkastet det, tror på dens nødvendighed ... heraf kommer den herskende klasses uovervindelige modvilje mod at anerkende marxismens resultater«⁸. Den partiske karakter skulle følgelig komme bagefter og udefra. Sålænge et klasseherredømme har den almindelige uklarhed om dets indretning at støtte sig til, sålænge vil enhver almenyldig videnskab, uden at det beror på, at den selv tager parti, kunne bevirke at andre tager parti. Men denne partiskhed er og bliver ydre i forhold til videnskaben. – Under alle omstændigheder ville videnskaben så vel støde mod sine skranker i denne historiske virkning, som kommer til udefra. Som også eksemplet Ricardo viser. Hans »videnskabelige fortjeneste« hænger nemlig, som Marx viser det, »snævert sammen med, at Ricardo afdækker og fremstiller det økonomiske modsætningsforhold mellem klasserne – således som den indre sammenhæng viser ham det. ...«⁹. På grund af denne indsats er den borgerlige videnskabsmand blevet afskrevet som revolutionær ideolog: »Ricardos system er et splidens system ... Det går ud på at skabe fjendskab mellem klasser og nationer ... hans skrift er den sande håndbog for den demagog, der stræber efter magt ved hjælp af jordfordeling, krig og plyndring.«¹⁰

Ifølge Hilferdings synspunkt skulle det være gået Marx lige som Ricardo. Han havde stillet viden til rådighed om et samfund, der havde brug for uvidenhed for at sikre sin stabilitet, men denne viden var og blev som sådan, uberørt af de sociale modsætninger, ren værdifri og klasseneutral viden.

I det følgende skal det undersøges, om der består eller ikke består en indre sammenhæng mellem Marx' socialistiske position og hans kritik af den politiske økonomi. Lader denne sammenhæng sig påvise, må vi efterprøve, hvordan den på den ene side betinger

⁸ Hilferding op. cit. S. 20 [Rhodosudgaven s. 103-104]

⁹ MEW 26.2, s. 163

¹⁰ H. C. Carey, citeret MEW 26.2, s. 163

teoriens videnskabelighed, på den anden side betinger dens karakter af at være kritik. Hvis denne sammenhæng ikke i sidste ende skal gøre Marx' patos i omtalen af den autonome videnskab til skamme, må teorien så ikke underkaste sig kriterierne for den ene position, nemlig videnskaben, uden dog samtidig at ophøre med at udgøre en sammenhæng mellem begge positioner?

Det socialistiske perspektiv i *Kapitalen* og dets betydning for teoridannelsen

Det første spørgsmål lyder: Er kritikken af den politiske økonomi relateret til socialismen og hvis ja, af hvilken art er så denne relation? Det er ofte blevet fremhævet, at Marx og Engels ikke har opholdt sig ved udmalingen af socialismens fremtidige tilstande. Det fremgår af de steder i kapitalteksten, hvor der er tale om socialismen, at Marx er uinteressert i en nærmere redegørelse for den.¹¹ Deraf har man sluttet, at disse lejlighedsvis referencer i bedste fald har karakter af indskudte bemærkninger uden væsentlig sammenhæng med den teoretiske udvikling. Undersøger man imidlertid teksten nærmere, så vil man opdage, at intet er mere forkert end denne opfattelse.

Det første tekststed kan findes i afsnittet om *varens fetichkarakter og dens hemmelighed*. Forud går den omhyggelige udredning af varens fetichkarakter. Den opstår ved, at vareproduktionen regulerer sig

¹¹ Engels kunne derfor i sin noget ejendommelige anmeldelse af *Kapitalens* første bind, der synes skrevet for censuren, starte på denne måde: »denne bog vil skuffe en del læsere meget. Mange har måske forestillet sig, ... at de her ville erfare, hvordan der egentlig vil se ud i det kommunistiske tusindårsrige. De, der har været opsat på denne fornøjelse, har grundigt taget fejl. Man erfarer ganske vist, hvordan tingene ikke skal være ... men hvad der skal ske efter den sociale omvæltning - det giver han os kun *meget* dunkle antydninger om« (MEW 16, s. 116) .

selv gennem udvekslingen af produkter. Det er ikke producenterne, der kontrollerer produktionen, men i sidste ende er det produkternes bevægelse, der regulerer den. På grund af deres reguleringsfunktion får de tingslige produkter en samfundsmæssig magt over dem, der har fremstillet dem. Efter at have redegjort for, at alt, hvad der bygger på denne fordrejning, netop på grund af denne fordrejning må fremstå fordrejet, sammenligner Marx det vareproducerende samfund med andre samfundsformer: »Hele vareverdenens mystik, hele den trolddom og magi, dér ligger som en tåge om arbejdsprodukterne, så længe vareproduktionen danner basis, forsvinder derfor straks, så snart vi søger over i andre produktionsformer«. ¹² De forsvindingspunkter, som Marx efter tur orienterer blikket mod, er følgende: Robinson og dennes én persons-økonomi på øen; den feudale middelalder med dens personlige afhængigheder, dens naturaltjenester og naturalydelser; det fælles arbejde inden for bondefamilien, der forsørger sig selv. »Lad os endelig«, hedder det så videre, »til afveksling forestille os en sammenslutning af frie mennesker, der arbejder med fælles produktionsmidler, og hvor de forskellige individer forbruger deres arbejdskraft som en samfundsmæssig arbejdskraft«. ¹³ »Kun som parallel til vareproduktionen vil vi forudsætte, at enhver producents andel i levnedsmidlerne vil være bestemt af hans arbejdstid. Arbejdstiden vil altså spille en dobbelt rolle. Dens samfundsmæssigt planmæssige fordeling regulerer det rette forhold mellem de forskellige arbejdsfunktioner over for de forskellige behov. På den anden side tjener arbejdstiden samtidig som mål for producenternes individuelle andel i det fælles arbejde, og derfor også i fællesproduktets individuelt konsumerbare del. Menneskenes samfundsmæssige relationer til deres arbejde og deres arbejdsprodukter

¹² MEW 23, s. 90 [Rhodos I, 1, s. 176]

¹³ *ibid.*, s. 92 [Rhodos I, 1, s. 179]

forbliver her enkle og klart gennemskuelige i produktionen såvel som i distributionen.«¹⁴ Det, der her udføres så enkelt og klart gennemskueligt, kan nu erkendes som værende identisk med det, der udføres uigennemskueligt og kompliceret inden for vareproduktionen. Som det ikke-identiske udsondres derimod den form, hvorunder det vareproducerende samfund regulerer sit stofskifte med naturen. – Vanskeligheder i analysen af vareproduktionen bliver her løst ved, at vareproduktionen relateres til andre produktionsformer. Denne fremgangsmåde kan betegnes som transsocial relatering. Den tillader, at en bestemt samfunds-forms funktionsmåde, som i første omgang er uigennemskuelig, bliver gjort mere forståelig ved at den fremstilles som en særlig organisationsform for en funktion¹⁵, der er fælles for alle samfund. Som almen samfundsform fungerer her den socialistiske, idet det indholdsmæssigt fælles i alle samfund umiddelbart bestemmer formen i denne samfundsform. Den har heuristisk funktion for samfundsvidenskaben, især for analysen af den kapitalistiske produktionsmåde. Forsåvidt relateringen mellem det vareproducerende samfund og andre samfundsformer kan ske inden for et historisk kontinuum, er den desuden en historisk relativisering. Det, der i første omgang syntes selvfølgelig, naturgivet og uforanderligt, bliver nu synligt som opstået, opretholdt og i forfald.

Betragter man sagen nærmere, vil man se, at det ikke bliver derved. Når det ovenfor hed, at »hele den trolddom og magi, der ligger som en tåge om arbejdsprodukterne sålænge vareproduktionen danner basis, forsvinder ... såsnart vi søger over i andre produktionsformer«,

¹⁴ *ibid.*, s. 93 [R, I, 1, 179]

¹⁵ jfr. *Grundrisse*, s. 388 [M. bd. 2, s.363] »... denne rene og skære tautologi, at menneskenes liv fra tidernes morgen har beroet på produktion, på den ene eller anden art af *samfundsmæssig* produktion, hvis forhold vi netop kalder økonomiske forhold.«

så indordnes de fænomener, der her skal forklares, nu i forhold til forsvindingspunktet socialisme. D.v.s. at relateringen til socialismen som til den almene samfundsform, noget som er alt andet end et indskud, fører et perspektiv ind i stoffet også der, hvor det ikke udtrykkeligt nævnes ved navn.¹⁶ Idet stoffet arrangerer og åbner sig

¹⁶ Denne sammenhæng, som opmærksomheden her skal henledes på, er i den hidtidige sekundærlitteratur dels blevet oversat og dels blevet blot overfladisk strejft. Wygodski f.eks. bemærker om Marx: »Systematisk sammenlignede han kapitalismen med såvel de førkapitalistiske formationer som med den kommende kommunistiske produktionsmåde. Denne metode gav Marx mulighed for, for det første at trænge dybere ind i det særegne ved det kapitalistiske samfund, og for det andet at afdække dets udviklingstendenser, altså også at bevise at den socialistiske revolution er uundgåelig.« Men hvorledes begrebsdannelsen er betinget af denne ikke nærmere angivne eller undersøgte »systematiske sammenligning«, det går Wygodski ikke nærmere ind på. (Jvf. W. S. Wygodski: *Die Geschichte einer großen Entdeckung. Über die Entstehung des Werkes ›Das Kapital‹ von Karl Marx*. Berlin/DDR 1967, s. 149 f. [W. S. Wygodski: *Hvordan ›Das Kapital‹ blev til*, Rhodos studieserie 1974 s. 166]) – Jvf. også de overvejelser Brus anfører vedrørende de »få anmærkninger fra Marx og Engels angående den fremtidige socialistiske virksomheds funktionsprincipper.« De blev ifølge Brus og andre formuleret »i sammenhæng med analysen af kapitalismens bevægelseslove og i reglen med det formål at fremhæve den kapitalistiske produktionsmådes historisk forgængelige karakter. Det gælder særligt for enkelte spredte bemærkninger i *Kapitalen*, som opstiller en lignende forbindelse mellem socialismen og kapitalismen som mellem menneskets anatomi og abens« (jvf. videre nedenfor note 76a). Heller ikke her forfølges tanken videre. (Jvf. W. Brus: *Funktionsprobleme der sozialistischen Wirtschaft*. Frankfurt 1971, s. 30f).

Reichelt ser i en passus fra afsnittet om varens fetichkarakter »hvordan forestillingen om et myndigt samfund indgår i den begrebslige forarbejdning af den kapitalistiske struktur. Nok værger han sig »for at forebygge en eventuel misforståelse« straks mod den opfattelse, at Marx

perspektivisk ved hjælp af relateringen til socialismen træder en af det socialistiske perspektivs nøglefunktioner for kritikken af den politiske økonomi frem. For at bestemme denne nøglefunktion nærmere, må der først spørges om, hvorledes socialismen forstås af Marx,¹⁷ når han således anvender den som nøgle til kapitalismen.

analyserer kapitalismen »ud fra synspunktet, hvorledes man må forestille sig den rationelle organisation af et samfund«. Hvad man så end kan forestille sig ud fra dette synspunkt, affærdiger Reichelt den dertil hørende opfattelse som »en forkortet-teknicitisk interpretation«. I centrum står »det specifikke ved den historiske formbestemthed« hvormed der formodentlig menes den økonomiske formbestemtheds historisk - forbigående karakter (thi formen er ikke historiens form, men produktionsforholdenes virkeliggørelse sig, økonomisk form). Reichelt anerkender kun som det socialistiske perspektivs funktion genstandens historisering - og den marxistiske teori selv, der skabes i relativeringen til det. »Det er kun det der menes, når der tales om, at det anticiperede fremtidige samfund indgår i den teoretiske gennemsyning af det nuværende samfund, og deri gentages udelukkende, hvad vi ved undersøgelsen af de *Økonomisk-filosofiske manuskripter* har lært at kende som en fragmentarisk skildring af menneskets ikke-fremmedgjorte forhold til naturen, som nødvendigvis indgår i fremstillingen af den absolutte fordrejningsform.« (Jvf. Helmut Reichel: *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*, Frankfurt 1970, s. 145 [Kurasjeudgaven (K), København 1974 s. 157] hvad fortolkningen af sammenhængen for *Parisermanuskripterne* vedkommende angår, jvf. s. 27 og s. 29f. [K s. 56 og s. 57f.]

¹⁷ For på forhånd at udelukke misforståelser: mens begreberne socialisme og kommunisme senere blev ladet op med vigtige forskelligartede betydningsindhold, anvendes de i det følgende udifferentieret, i overensstemmelse med kritikken af den politiske økonomis teoretiske niveau. - Sprogligt hænger hvert af disse begreber sammen med et af to begreber, som er af stor vigtighed i den følgende undersøgelse: Socialisme med samfund og kommunisme med det almene.

Det mest almene navn, Marx anvender i omtalen af socialismen er: samfundsmæssig produktion¹⁸ eller fælles produktion.¹⁹ Dens formål

¹⁸ For eksempel hedder det ganske enkelt i MEW 24, s. 358 [Rhodos II, x, s. 462] »på grundlag af den samfundsmæssige produktion« eller »ved samfundsmæssig produktion«. »Pengekapitalen falder bort ved samfundsmæssig produktion. Samfundet fordeler arbejdskraft og produktionsmidler til de forskellige produktionsgrene«. – På samme måde i MEW 24, s. 423 [Rhodos II, x, s. 544]: »hvis produktionen var samfundsmæssig, i stedet for kapitalistisk, så ... ". Hos Marx synes denne sprogbred brug at stå i modsætning til en anden, og derfor kunne de følgende udredninger give anledning til misforståelser. Marx henviser jo gang på gang til kapitalismens egentlige historiske effekt, der består i inden for rammerne af de produktionsforhold, der er bestemt af privatejendommen, at have udviklet den samfundsmæssigt voksende målestok for produktionen og dermed at have udviklet den materielle basisbetingelse for socialismen som en mulighed. Men lad os huske på følgende: allerede den førkapitalistiske byttehandel sætter det arbejde, der er genstandsgjort i varen, som samfundsmæssigt arbejde, selv om det er og bliver dets umiddelbart herskende bestemmelse, at være privatarbejde. Det, det kommer an på, er klart at begribe dette modsætningsforhold, og den her foreliggende undersøgelse vil yde et bidrag hertil. Kategorien, den bestemte negation, der udvikler sig i 3. del, muliggør at man erkender den modsætning, nemlig at en og samme ting samtidig er samfundsmæssig og ikke-samfundsmæssig i sin konsekvens, set ud fra muligheden for dens ophævelse og muliggør samtidig, at man bevæger sig praktisk politisk iblandt dagligdags fremtrædelsesformer. – Her blot endnu en karakteristisk formulering – som vi går ind på i afsnittet om bestemt negation –, der behandler det samfundsmæssiges udvikling inden for det privates rammer. I konteksten drejer det sig om kapitalens akkumulation, koncentration og centralisation. Disse processers resultat bedømmer Marx på følgende måde: »Produktionen (er), ganske vist i fremmedgjort form, forvandlet til samfundsmæssig produktion i og med denne modsætnings og modsigelsens mest ekstreme form. Samfundsmæssigt arbejde og fællesskab om produktionsinstrumenterne inden for den virkelige

er tilfredsstillende af de samfundsmæssige behov.²⁰ At »den genstandsmæssige rigdom er til for arbejderens udviklingsbehov«²¹, udgør det ene tyngdepunkt. Det andet tyngdepunkt ligger i organisationsformen. »Kun dér, hvor produktionen står under virkelig forudbestemmende kontrol fra samfundets side, skaber, samfundet sammenhæng mellem omfanget af den samfundsmæssige arbejdstid, der anvendes på produktionen af bestemte artikler, og omfanget af det samfundsmæssige behov, der skal tilfredsstilles ved

arbejdsproces. Kapitalisterne bliver overflødiggjorte som *funktionærer* i den proces, der samtidigt fremskynder den *samfundsmæssige* produktion og dermed produktivkræfternes udvikling i samme grad, som de per procura indskrænker samfundets udnyttelsesret og pustes op som *ejere* af denne samfundsmæssige rigdom og som det samfundsmæssige arbejdes *kommandører*.« (MEW 26.3, s. 309). Det, der her betegnes som »fremmedgjort form« er klart nok det umiddelbart herskende, som det samfundsmæssige indhold underkaster sig og som bestemmer produktionsforholdene. Den kapitalistiske produktionsmåde forsvinder i og med den fremmedgørelses form, som det samfundsmæssige arbejdes forskellige momenter gensidigt indgår i, og som tager skikkelse af kapital.« (MEW 26.3, s. 308). – »Samfundsmæssig produktion«, som den mest almene sigende betegnelse for socialismen, betyder den umiddelbart herskende form og den overensstemmelse med sit indhold, der i kapitalismen altid kun er middelbar.

¹⁹ Jvf. f.eks. MEW 24, s. 448 [Rhodos II, x, s. 576], »Det skal senere undersøges, hvordan dette ville foregå på en anden måde, forudsat at produktionen var fælles og ikke antog form af vareproduktion.« Et andet sted taler Marx ikke om »fælles« men om »almen organisation af det samfundsmæssige arbejde« (MEW 23, s. 377) [Rhodos I, x, s. 523.]

²⁰ Udvidelser og indskrænkning i produktionen retter sig alene »efter de samfundsmæssige behov, efter de samfundsmæssigt udviklede menneskers behov.« (MEW 25, s. 269)[Rhodos III, x, s. 340]

²¹ MEW 23, s. 645 [Rhodos I, x, s. 876]

hjælp af disse artikler«. ²² Måden, samfundet udøver sin kontrol over produktionen på, er den bevidste, fælles planlægning. ²³ Den er produkt af producenterne forenede kollektive erkendelse ²⁴ . Fornuften tænker forud. ²⁵ Dens opgave er at begribe og beherske den totale produktions lovmæssige sammenhæng. ²⁶ Den kollektive erkendelse søger bevidst efter »enhver mere rationel kombination, der umiddelbart og planmæssigt kunne frembringes med de eksisterende produktionsmidler og arbejdskræfter«. ²⁷

Tanken om den fælles, bevidste, fornuftige besørgelse af det livsnødvendige er ikke en biting i kritikken af den politiske økonomi, men legemliggør ligefrem det tankens medium, hvori den kapitalistiske produktionsmåde nu fremstiller sig selv. Idet den på den ene side bliver fremstillet som en speciel og historisk specifik slags *orden*, træder på den anden side dens specifikke uorden tydeligt

²² MEW 25, s. 197 [Rhodos III, x, s. 242]

²³ Det er »et samfund, hvori producenterne regulerer deres produktion efter en forud lagt plan ...«, hedder det f.eks. i MEW 25, s. 271 [Rhodos III, x, s. 343]

²⁴ Vedrørende »kollektiv erkendelse«, jvf. f.eks. MEW 25, s. 267 [Rhodos III, x, s. 338]

²⁵ Inden for enhver kapitalistisk virksomhed bliver sammenhængen mellem alle momenter allerede »a priori og planmæssigt frembragt« (jvf. MEW 23, s. 377) [Rhodos I, x, s. 523]

²⁶ Idet sammenhængen – et andet udtryk for produktionens samfundsmæssighed – »som en lov, de« – nemlig producenterne – »kollektivt har erkendt og kollektivt behersker, ... bringer produktionsprocessen under deres fælles kontrol" (MEW 25, s. 267) [Rhodos III, x, s. 338] – Denne positive bestemmelse er på strukturerende måde indlagt i en karakteristik af kapitalismen på et område hvor den netop ikke er sådan. Jvf. nærmere nedenfor, Note 38.

²⁷ Jvf. MEW 23, s. 636 [Rhodos I, x, s. 859]

frem. De to sider er indbyrdes formidlede; orden hævder sig i forhold til uorden²⁸ ligevægten hævder sig i forhold til uligevægten.²⁹ Lovmæssigheden i den samfundsmæssige proces viser sig altid bagefter som forholdet mellem udsving,³⁰ virker som det tilblivende resultat af denne proces. Idet det, som den således *resulterende lov*³¹ og det således *regulerende resultat*³² udretter, formuleres i den samfundsmæssige produktions almene begreber, løses nu det historisk specifikke fra det, der er fælles for alle samfund.

²⁸ Imellem kapitalisterne indbyrdes hersker »det mest fuldkomne anarki, inden for hvilket produktionens sociale sammenhæng kun gør sig gældende som overmægtig naturlov imod individuel vilkårlighed«. (MEW 25, s. 888) [Rhodos III, 4, s. 1132]

²⁹ Således karakteriseres værdilovens funktionsmåde f.eks. i MEW 25, s. 887 [Rhodos III, 4, s. 1131] derved, at den »sætter den samfundsmæssige ligevægt i produktionen igennem midt i dennes tilfældige svingninger.« »Men de forskellige produktionssfærers stadige tendens til at komme i ligevægt virker kun som reaktion mod den stadige ophævelse af denne ligevægt.« (MEW 23, s. 377) [Rhodos I, x, s. 522f.]

³⁰ »Den a priori og planmæssigt fulgte regel for arbejdsdelingen inden for værkstedet virker for arbejdsdelingen i samfundet kun a posteriori som indre, stum naturnødvendighed, der behersker vareproducenternes regelløse skøn og kan iagttages i markedsprisernes barometer-svingninger.« (MEW 23, s. 377) [Rhodos I, x, s. 523]

³¹ Sammenlign hermed f.eks. MEW 13, s. 32: »Det alment samfundsmæssige arbejde er derfor ikke en færdig forudsætning, men et tilblivende resultat.« Men dette »tilblivende resultat« er samtidigt det fikspunkt, alt bevæges omkring, værdilovens indhold.

³² Jvf. f.eks. med MEW 23, s. 117 [Rhodos I, x, s. 206] hvor ethvert system af privat vareproduktion karakteriseres som en »produktionsmåde, hvor en regel kun sætter sig igennem som regelløshedens blindt virkende gennemsnitslov.«

Derfor er det i socialistisk perspektiv således, at følgende modsætning fra starten fremtræder som grundmodsætning i det vareproducerende samfund: Modsætningen mellem dens umiddelbart fremherskende bestemmelse, nemlig at være privat, planløs produktion og den resulterende bestemmelse, nemlig at være planlignende, samfundsmæssigt stofskifte³³. Sagt i al korthed fremtræder denne produktionsmådes sammenhæng som planløs plan.³⁴

³³ Ricardo forføres af denne bag efter kommende planmæssighed til umiddelbart at betragte den kapitalistiske produktion »som *samfundsmæssig* produktion, således at samfundet fordeler som efter en plan. ... «. (MEW 26.2, s. 529) »Omvendt kunne man spørge«, hvordan udligning overhovedet er mulig inden for anarkiet (sammenlign sammesteds).

³⁴ »Varens fetichkarakter« og mange formuleringer omkring »tingsliggørelse« og »fremmedgørelse« er ikke andet end kendetegn ved funktionsmåden af en samfundsform, hvor privatinteressen umiddelbart hersker. »Privat«, et andet negativt struktureret begreb, der står for »ikke-samfundsmæssigt«, og som betegner planløshedens side, hvor »samfundsmæssigt« betegner planmæssigheden. – En tidlig formulering af denne modsætning, således som den reflekteres i den borgerlige national-økonomi, findes i de *Økonomisk-filosofiske manuskripter* fra 1844: »Arbejdsdeling og vareudveksling er de to fænomener, i forbindelse med hvilke nationaløkonomen pukker på sin videnskabs samfundsmæssighed, samtidig med at han i samme åndedrag bevidstløst udtrykker sin videnskabs modsigelser, nemlig samfundets grundlæggelse på den ikke-samfundsmæssige særinteresse.« (MEW, suppleringsbind, 1. del, s. 562) – *Funktionsmåden* i det, som jeg her har kaldt planløs plan, begribes netop i værdiloven, som er et af de vigtigste resultater inden for kritikken af den politiske økonomi og som består i »at gøre det klart, at der hersker orden og ikke det rene kaos i et vareproducerende samfund, selv om centraliserede og koordinerede beslutninger mangler. Ingen beslutter, hvordan den produktive anstrengelse skal styres, hvor meget der skal produceres af de forskellige varearter, men problemet bliver løst, og det

At det er den samfundsmæssige produktions perspektiv, der danner grundlaget for begreberne for privat vareproduktion viser sig at have nedslag i disse begrebers struktur. De er negativt bestemt. Dvs. de går ud fra tanken om den samfundsmæssige produktion og begriber altid den private vareproduktion i den henseende, hvori den negerer denne tanke, hvor den er ikke-samfundsmæssig produktion. Den private vareproduktions samfundsmæssige sammenhæng fremtræder nu som en sammenhæng, der sætter sig igennem³⁵, planløst³⁶, blindt³⁷, bag om ryggen på deltagerne.³⁸ Den samfunds-

ikke kun på en rent vilkårlig og uigennemskuelig måde. Værdilovens funktion ligger i at give forklaringen på, hvordan dette sker ... «. (Sml. Paul M. Sweezy: *Theorie der kapitalistischen Entwicklung*, Köln 1959, s. 40)

³⁵ Således kan Marx med en fordrejning af den korsfæstedes ord kendetegnere vareproducenternes samfundsmæssige praksis, som, formidlet gennem deres varers bytteforhold, virkeliggøre deres egne samfundsmæssige forhold, idet vareproducenterne tværs igennem deres produkters »saglige hylstre« sætter deres deri nedlagte arbejde lige. »De ved det ikke, men de gør det«. MEW 23, s. 88 [Rhodos I, 1, s. 173]

³⁶ jf. MEW 24, s. 173 [Rhodos II, x, s. 221] »... fordi intet sker efter en plan i samfundsmålestok, men afhænger af de uendeligt forskellige omstændigheder, midler osv., hvormed den enkelte kapitalist opererer. Heraf opstår der stor ødslen med produktivkræfterne« - »til dels til skade for arbejdskraften«.

³⁷ f.eks. i MEW 25, s. 828 [Rhodos III, x, s. 1056] taler Marx om at menneskene under kapitalismen bliver behersket af deres stofskifte med naturen »som af en blind magt«.

³⁸ Jvf. f.eks. MEW 23, s. 59 [Rhodos I, 1, s. 139], »De forskellige proportioner, i hvilke forskellige slags arbejder reduceres til simpelt arbejde som måleenhed for dem, fastsættes gennem en samfundsmæssig proces bag ryggen af producenterne og forekommer dem derfor at være givet ved sædvanen«, »naturgroethed« er et andet modbegreb til den bevidste, umiddelbare samfundsmæssige praksis. Jvf. f.eks. MEW 23, s. 121 [Rhodos I, 1, s. 210], hvor der redegøres for den vanskelighed, som

mæssige forstand gør sig altid først gældende post festum³⁹ – således kan man tale, hvis man går ud fra forestillingen om, at den gør sig gældende før. Idet tanken om den samfundsmæssige produktion fastholdes i den ene pol; viser det sig ved den anden pol at »... under kapitalistisk produktion opstår proportionaliteten mellem de enkelte produktionsmåder af disproportionaliteten som en bestandig proces, idet sammenhængen i totalproduktionen påtvinger sig produktions-agenterne som en blind lov, ikke som en lov, de kollektivt har erkendt og kollektivt behersker, og som bringer produktions-processen under deres fælles kontrol«. ⁴⁰

Det socialistiske perspektiv har altså ikke kun den funktion at bidrage til at afmystificere den kapitalistiske produktions formbestemmelser og relativere dem historisk, men det tillader at definere deres system som sådan. Omnis determinatio est negatio. Denne sætning fra Spinoza om hvilken det i Hegels *Logik* hedder, at den er af »uendelig vigtighed«⁴¹ konkretiserer sig her på følgende måde: Hvor end denne produktionsmåde karakteriseres omfattende

resulterer af, at den private vareproducent kun kan afhænde sit arbejde »i samfundsmæssig nyttig form«, og at hans arbejde derfor må »hævde sig som led i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Men arbejdsdelingen er en naturgroet produktionsorganisme, hvis tråde blev vævet bag ryggen af vareproducenterne og stadig væves videre.«

³⁹ »Hvis vi forestiller os samfundet ikke som kapitalistisk, men som kommunistisk, Sagen reduceres simpelthen til, at samfundet på forhånd må beregne I det kapitalistiske samfund derimod, hvor den samfundsmæssige forstand altid først gør sig gældende post festum, kan og må der på denne måde bestandig indtræde store forstyrrelser ... « (MEW 24, s. 316 f) [Rhodos II, x, s. 409].

⁴⁰ MEW 25, s. 267 [Rhodos III, 2, s. 338].

⁴¹ G.W.F. Hegel: *Wissenschaft der Logik. Erster Teil*, (udg.) G. Lasson, Meiner Verlag, Leipzig 1951, s. 100

– og det vil sige: som endelig, forbigående, afsluttet – karakteriseres den som ikke-socialisme.

Spørgsmålet om relationen mellem kritikken af den politiske økonomi og socialismen har nu fundet et første svar. Denne relation er helt åbenlyst virksom. Den er hverken kun noget ydre eller blot en biting, men tværtimod af konstitutiv betydning for dannelsen af de begreber, der fatter det kapitalistiske vareproduktionssystemets funktionsmåde eller vareproduktionen som et hele. Her står vi over for spørgsmålet: Hvad er dette perspektiv grundet i? Der synes at være tale om perspektiv, al deri stund der fra det antciperede, kun tænkte socialistiske standpunkt synes at blive skuet tilbage på kapitalismen. Er det herudfra at det kapitalistiske samfunds momenter tilordner sig hinanden som ovenfor beskrevet? Er det ud fra et fantastisk standpunkt uden for den, at den politiske økonomis ›hemmeligheder‹ skal gøres gennemskuelige og perspektiviske? For at komme nærmere til en besvarelse af spørgsmålet om hvad der er standpunktet for den samfundsmæssige produktions perspektiv, som er konstitutivt for kritikken af den politiske økonomi, må den begrebsmæssige sammenhæng mellem standpunkt og perspektiv først undersøges alment, således som den er af betydning i kritikken af den politiske økonomi.

Standpunkt

Den 10. oktober 1868 skrev Marx til Engels, at han i et bogantikvariat havde fundet en undersøgelsesdokumentation fra Overhuset, der behandlede den irske forpagtningsret af 1867. »Dette var et sandt fund. Men de herrer økonomer behandler det som en ren dogmestrid om, hvorvidt grundrenten er betaling for naturlige forskelle i jordbeskaffenhed eller om den er ren og skær rente for den kapital, der er anlagt i jorden, så har vi her en praktisk kamp på liv og død mellem farmer og landlord om, hvorvidt renten udover betalingen

for forskellen i jordbeskaffenhed også skal indbefatte renterne for den kapital, forpagteren og ikke landlorden han anlagt i jorden«⁴². Problemet er stadig af betydning for eksempel i lejeloven: Hvis lejeren ved hjælp af installationer på egen bekostning forøger den lejede boligs værdi, kan udlejeren stille sig på det retslige standpunkt, at der tilkommer ham en højere leje på grund af boligens højere værdi. – Marx' opdagelse af interessestandpunkterne førte han selv tilbage til dette bogfund. En ellers uforståelig dogmestrud kan forklares ud fra interessestandpunkternes modsætning. Man kan i brevets tone spore den begejstring, der er fremkaldt af en af de talrige opdagelser, hvor ud fra en ny videnskab blev dannet. »Kun hvis«, fortsætter Marx, »man erstatter conflicting dogmas med conflicting facts og de reale modsætninger, der danner deres skjulte baggrund, kan man omdanne den politiske økonomi til en positiv videnskab«⁴³. Idet de modstridende teorier relateres til standpunkterne – i dette tilfælde er det grundejernes og forpagternes klassestandpunkter således som sætter sig op mod hinanden i kampen om opdelingen af merværdi – mister disse teorier deres tilsyneladende form af at være absolutte teorier, og bliver på denne måde forståelige.

Teoriens og fænomenens tilbageførelse til bestemte standpunkter er en overordentlig vigtig fremgangsmåde for kritikken af den politiske økonomi, en fremgangsmåde, Marx anvender systematisk. Som tilbageførelse ligesom tilbageførelsen fra overbygningen til basis bliver denne fremgangsmåde muliggjort ved sit omvendte modstykke, afledningen eller udviklingen fra det abstrakte grundlag til det færdige fænomen, i hvilket sporene af dets oprindelse er udslettet. En synsmådes tilbageførelse til sin reelle grund artikulerer sig i overensstemmelse med sammenhængenes differentierethed i en

⁴² MEW 32, s. 180 f.

⁴³ *ibid.*, s. 181.

hel række forskellige former.⁴⁴ Deres artikulation i standpunktets *topos* – *topos* må her ordret oversættes med ›sted‹ – skal undersøges eksemplarisk i det følgende.

Ordet standpunkt viser dels tilbage til stændersamfundet, dels henviser det til retsstridens sfære. Hvis begrebet stand endnu har bevaret betydningen af ›rumligt sted‹, hvor – f.eks. i det feudale bønnehus – menneskene skulle tage opstilling, henholdsvis måtte sidde, alt efter klassetilhørsforhold,⁴⁵ så indgår den rumlige form, som en civilproces udspilles i, også i retsstandpunktets betydning. Formen afslører et socialt forhold i dets modsætningsfyldthed. Til højre for dommeren er sagsøgerens standpunkt placeret, til venstre den sagsøgte standpunkt. Hver part repræsenterer ud fra sin position sit specielle perspektiv på tingene i modsætning til den andens.

De afgørende standpunkter, Marx fører fænomenerne tilbage til, udgør ikke andet end den praktisk-økonomiske basis, hvorpå en person står og hvorover en bevidsthed og bestemte karakterer opbygges. Et individs økonomiske praksis forefinder sin form og sit operationsfelt i færdig stand. Hvad resultatet angår, så er dens operationer rettet mod indkomst. I det omfang det på den ene side er sådan at ens

⁴⁴ Dels som former for praktisk engageret anskuelse, dels som »forekommer – den og den – at være« (tingen x forekommer den samfundsmæssigt som A bestemte person at være x_A men derimod den samfundsmæssigt som B bestemte at være x_B .)

⁴⁵ Sammenlign hermed f.eks. Rudolf Herrnstadt: *Die Entdeckung der Klassen*, Berlin 1965, s. 11f. – I stændersamfundet har hver klasse sin egen retslige status; i det borgerlige samfund er klasserne derimod »i det mindste i princippet« juridisk ligeberettigede. Formelt står alle retslige standpunkter åbne for ethvert individ. Sammenlign hermed W.I. Lenin, *Das Agrarprogramm der russischen Sozialdemokratie*, Werke bind 6, Berlin 1956, s. 103, anmærkningen.

stilling i forhold til produktionen er bestemt af ens stilling i forhold til produktionsmidlerne, og det på den anden side er sådan at indkomsten beror på en deling af produkterne, hvorved hver del bestemmer sig i modsætning til den anden del, begrænser den og er dens indskrænkende modsætning, gør dette modsætningsforhold standpunktet til et klassestandpunkt. Så mangfoldig den kapitalistiske produktions totale proces differentierer sig, folder sig ud i funktionsniveauer og organer, så mangfoldige er de særskilte kapitalistiske standpunkter. Ud fra hvert standpunkt findes der i overensstemmelse med funktionsniveauet bestemte forskelle, som det økonomisk er påbudt at iagttage. De tæller, fordi hensyntagen til dem kan betale sig. Af den praktisk-økonomiske produktion udspringer således fra hvert standpunkt et særligt perspektiv med særlige bestemmende modsætninger.

Når tingene ud fra ethvert standpunkt fremtræder på en særlig måde, så genspejler deres fremtrædelsesform kun den aktive indstilling og praktiske stillingtagen til dem. Eftersom det, hvad de fremtrædende ting angår, drejer sig om samfundsmæssige relationer, er de ikke dannet af noget principielt andet materiale end selve standpunktet. De modsatte aspekter, som de kan fremvise ud fra modsatte standpunkter, er lige så objektivt immanente i dem som selve de standpunkter, der står over for hinanden inden for et socialt forhold. – Jo nærmere denne sammenhæng mellem standpunkt og fremtrædende forhold er, jo mere relevant er fremtrædelsesformen dvs. des mere væsen bliver der gjort af den, fordi den så meget mere umiddelbart udspringer af praktisk stillingtagen, er orienteret mod praksis og altså er engageret erkendelse.

Standpunktsrelateringen står i første omgang sin prøve som sprognkritisk instrument i og med Marx' anvendelse af den. Et udsagns relatering til dets standpunkt afslører dets konstitution og bestemmer samtidig dets grænse. Først den udtrykkelige relativisering af et udsagn gør udsagnet – selv hvis det i en vis forstand er falsk –

umisforståeligt og altså modsigeligt. Uden en sådan udtrykkelig relativisering af bestemmelser udvikler striden om dem sig let til en strid om kejserens skæg. F.eks. kan en bestemmelse af visse former for arbejde som produktivt henholdsvis uproduktivt give anledning til endeløs konfusion, hvis ikke det standpunkt angives, ud fra hvilken en bestemmelse får sin mening. »Kun den borgerlige bornerthed, der anser de kapitalistiske produktionsformer for at være produktionens absolutte former – og af den grund for produktionens evige naturformer – kan forveksle spørgsmålet om, hvad der er produktivt arbejde ud fra kapitalens standpunkt med spørgsmålet om, hvilket arbejde der overhovedet er produktivt ...«. ⁴⁶ Ud fra kapitalens standpunkt er det arbejde produktivt – og kun det – der skaffer kapitalisten en merværdi. ⁴⁷ Denne bestemmelse kan lige så lidt aflæses af produktionens nyttige karakter som af dens produkts brugsværdi. ⁴⁸ Ud fra en subsistensproduktions standpunkt

⁴⁶ MEW 26.1, s. 368f.

⁴⁷ Jvf. f.eks. MEW 26.1, s. 122f.

⁴⁸ Bestemmelserne produktiv/uproduktiv er altså – som andre tilsvarende bestemmelser – »ikke taget fra den materielle bestemmelse af arbejdet ..., men fra den bestemte samfundsmæssige form, det samfundsmæssige produktionsforhold, i hvilket det virkeliggør sig" (MEW 26.1, s. 127). – Det er altså ikke kun sådan, at man ikke kan erkende disse begrebsbestemmelser i de konkrete arbejder og de nyttige arbejdsprodukter, men det samme arbejde og det samme produkt kan, set ud fra forskellige standpunkter få helt forskellige bestemmelser. »Selvsamme arbejde kan være produktivt, når jeg køber det som kapitalist, som producent, for at værdiforøge det, og uproduktivt, når jeg køber arbejdet som konsument, som den der giver revenue ud, for så at fortære arbejdets brugsværdi ... «. (MEW 26.1, s. 135). »F.eks. er kokkene og tjenerne i et offentligt hotel produktive arbejdere, i det omfang deres arbejde forvandles til kapital for ejeren ... men faktisk er også de samme personer for mig, for konsumenten, uproduktive arbejdere i hotellet.« (MEW 26.1, s. 129). (Sammenlign også MEW 26.1, s. 381). – Det at en tings

»ville, absolut sagt, det arbejde være produktivt, der holder arbejderen i live, altså det arbejde, der er reproduktivt«. ⁴⁹ »Men sæt nu, at der ikke eksisterer nogen kapital, men at arbejderen selv tilegner sig sit merarbejde ... så ville der kunne siges om dette arbejde, at det er virkeligt produktivt dvs. skaber nye værdier.« ⁵⁰

Ud fra modsatte sociale standpunkter får bestemmelserne modsat betydning. Også begrebet økonomi, eller som det også kan hedde »sparsommelighed«, antager ud fra arbejdets standpunkt en anden betydning end ud fra kapitalens standpunkt. Modsætningen bliver allerede tydelig ved bestemmelsen af omkostningsprisen. »Varens kapitalistiske omkostninger måles ved hjælp af den *kapital*, der er givet ud. Dens virkelige omkostninger måles ved hjælp af det *arbejde*, der er blevet ydet.« ⁵¹ Dette kan føre til, at indsætningen af maskiner fra kapitalens synspunkt er overflødig, ja ofte umulig »idet kapitalens profit jo stammer fra, at det betalte og ikke det anvendte arbejde bliver mindre«, – og formindskelsen heraf er her ordet for

formbestemthed ikke kun afhænger af det bestemmende standpunkt, men at den producerende virksomheds formbestemthed også gør det, oplader på skæbnesvanger vis kategorien »bestemmelse« for arbejderne, i overensstemmelse med den sproglige dobbeltbetydning. Således kan Marx hos Ricardo som bevis for dennes klarsynethed specielt fremhæve: » ... han deler ikke mere Smiths forkærlighed for og illusion om det produktive arbejde. Dette at være en produktiv arbejder er en arbejder, der producerer fremmed rigdom. Kun som et sådant produktionsinstrument for fremmed rigdom, har hans eksistens mening.« (MEW 26.1, s. 196). – Først idet arbejderne gør deres klassestandpunkt gældende – hvordan de gør det, afhænger af rækkevidden og magtforholdene –, er de i stand til at bestemme meningen med deres eksistens på den anden side.

⁴⁹ MEW 26.1, s. 122

⁵⁰ *ibid.*

⁵¹ MEW 25, s. 34 [Rhodos III, x, s. 38].

økonomi.⁵² På tilsvarende modsætningsfyldt vis går begrebet rigdom fra hinanden, hvis man relaterer det til arbejdets og kapitalens modsatte standpunkter. »Det højeste, som man ud fra det kapitalistiske standpunkt kan bringe det til« er: »at dømme den mindst mulige del af samfundet til arbejdets slaveri, til tvangsarbejde.«⁵³ Derimod bestemmes rigdom ud fra arbejdets standpunkt ved forbindelsen mellem et optimum af dets produkter med et maksimum af fritid for arbejderen selv.⁵⁴

Et bestemt standpunkt begrundes interesse i bestemte erkendelsesprocesser, uinteressethed i andre, modstand mod andre igen. »Hvad den enkelte kapitalist angår, er det indlysende, at det eneste, der interesserer ham, er forholdet mellem ... det værdioverskud, der kommer, når han sælger sin vare, og den total kapital, der er lagt ud for at producere varen; dette overskudsbestemte forhold til og dets

⁵² MEW 23, s. 415 [Rhodos I, x, s. 573]

⁵³ MEW 26.3, s. 253. – Marx forholder sig hermed til Ricardos kapitel om »værdi og rigdom og deres forskelligartede egenskaber" . Idet ikke mængden af værdi – som jo kun er det talmæssige udtryk for det forbrugte arbejde – men mængden af brugsværdier eller mere præcist: »at så mange values in use som muligt skabes af så lidt value som muligt«, er kriteriet på samfundsmæssig rigdom, reducerer rigdommen sig også her i sidste ende til fri tid. I det kapitalistiske klassesamfunds terminologi betyder dette den fri tids rigdomskriterium logisk nok »at de samfundsklasser, hvis tid kun delvis eller slet ikke er absorberede i den materielle produktion, selv om de nyder dens frugter, bør være så talrige som muligt i forhold til de klasser, hvis tid helt og holdent er absorberet i den materielle produktion ...« (sammesteds).

⁵⁴ Jvf. hertil, udover de berømte perspektiverende ytringer om forholdet mellem »Frihedens rige« og »Nødvendighedens rige« (MEW 25, s. 828) [Rhodos III, x, s. 1055], også Marx's udsagn om arbejdsøkonomi og ikke mindst om den antagonistiske form, hvori disse mål virkeliggør sig i kapitalismen som resultat af værdilovens virke.

indre sammenhæng med de specielle bestanddele af kapitalen er ikke blot uden interesse for ham, det er tværtimod hans interesse at gøre sig illusioner om denne bestemte proportion og denne indre sammenhæng.«⁵⁵ Men eftersom videnskaben, selvsagt også den borgerlige, måles på, hvorvidt det lykkes at afsløre de undersøgte fænomeners »indre sammenhæng«, ⁵⁶ stiller den sig med sin interesse op som en modsætning til den enkelte kapitalists netop skildrede interesse. Denne spænding vil blive taget op senere. De borgerlige teoretikere er mere eller mindre påvirket af kapitalens standpunkt, der er praktisk interesseret i det, der kommer ud af det. I kritikken af Ricardos teorier om fix og cirkulerende kapital fører Marx sammenblandingen af to modsætningspar, hvoraf det ene er taget fra værdiøgningsprocessen og det andet er taget fra cirkulationsprocessen, tilbage til en sådan fordom. Afgørende er det, at forskellen i det her behandlede eksempel ikke udgør en forskel med hensyn til profit, altså med hensyn til det resultat, der er af kapitalistisk interesse. »Hvis man ikke søger at gennemskue den kapitalistiske produktionsproces' indre mekanisme, men i stedet stiller sig på de færdige fænomeners standpunkt, så falder disse forskelle i realiteten sammen.«⁵⁷ Den Marx'ske tekst, der kan findes i tilknytning til det her citerede tekststed, er et skoleeksempel på omhyggelig differentiering mellem funktionsniveauer, standpunkter og mellem de modsætninger, der er bestemmende ud fra standpunkternes perspektiv. Ud fra cirkulationsprocessens standpunkt er den bestemmende modsætning, modsætningen mellem fix og cirkulerende kapital. På samme måde er den

⁵⁵ MEW 25, s. 53 [Rhodos III, 1, s. 55]

⁵⁶ Opdagelsen af det, Marx kalder »den indre sammenhæng mellem de økonomiske kategorier eller det borgerlige økonomiske systems skjulte opbygning«, udgør Adam Smiths »esoteriske« side (jvf. f.eks. MEW 26.2, s. 162f).

⁵⁷ MEW 24, s. 218 [Rhodos II, x, s. 280]

bestemmende modsætning ud fra produktionsprocessens standpunkt, taget som værdiøgningsproces, modsætningen mellem konstant og variabel kapital; ud fra produktionsprocessens standpunkt, taget som arbejdsproces, er den bestemmende modsætning, modsætningen mellem mennesker og ting, mellem subjekt og objekt⁵⁸.

Marx anvender konsekvent og med stort eftertryk standpunktsrelaterings instrumentarium i kritikken af den politiske økonomi. Jo mere konkret relateringen er og jo mere konkret standpunktet er, des mere hårdt og præcist er et udsagns betydning. Det udsagn, der fremtræder som standpunktsløs, kan nok være i den borgerlige bornertheds interesse, en bornerthed, der regner med færdige fænomener, som om de var af ikke-menneskelig natur, for dermed at være ligeså uforgængelig som denne forestilles at være. Jo mere uvæsentlig eller fantastisk et standpunkt er, jo mere uvæsentligt eller irreelt bliver det perspektiv, der udspringer af det. – Efter at denne position nu er blevet læst så eftertrykkeligt ud af Marx' skrifter, retter der sig herfra et spørgsmål tilbage til ham selv, om hvad hans eget videnskabelige standpunkt er. Vi må altså spørge om, hvad det socialistiske perspektivs standpunkt er, et perspektiv, hvis i det mindste tilsyneladende konstitutive betydning for kritikken af den politiske økonomi indledningsvis blev udarbejdet.

Bestemt negation

At spørge om det socialistiske perspektivs standpunkt vil sige at spørge om kritikken standpunkt. Når der på denne måde er formuleret et spørgsmål om kritikken begrundelse, står videnskabeligheden af kritikken af den politiske økonomi hen som et åbent

⁵⁸ Jvf. hertil MEW 24, s. 218-224 [Rhodos II, x, s. 280-287].

spørgsmål. Ret må være ret. Det krav om begrundelse og afledning, Marx med sin kritik stiller til den politiske økonomi må også kunne rettes til kritikken. Kun for så vidt den er begrundet i sagen, har den noget med sagen at skaffe. Men syntes det grundlæggende perspektiv ikke at komme udefra? Er det ikke en af kritikkenes betydninger at sige nej til det bestående i en anden sags og her tilmed en rent ideel sags navn? Er kritikken af den politiske økonomi, dens hæderlige sindelag ufortalt, ren og skær utopi eller ideologi forklædt som videnskab?

Negativiteten behøver ikke at blive projiceret ind i den politiske økonomi udefra. Dens genstand er en mangfoldig proces, inden for hvilken modsatte standpunkter på mange forskellige niveauer virker negativt ind på hinanden. Hver position er bestemt i modsætningen til den anden. Af og til hersker der mellem dem en kamp på liv og død – ligesom den allerede nævnte kamp mellem grundejer og forpagter. Standpunkternes modsætning udtrykkes ved ideernes kamp, der så som udskilt fænomen kan optræde som ren og skær strid om dogmer, gensidig bestridelse af teorier inden for den politiske økonomi, i modsætningen til standpunkterne i den politiske økonomi finder kritikken af denne mangfoldige præfigurationer.⁵⁹ Men

⁵⁹ Ikke kun derved, at teoretikerne fra enhver fraktion indenfor bourgeoisiet kritiserer alle andre fraktioners positioner, der måtte stå i vejen for deres egen fraktions interesser, men, i en vis udstrækning, også igennem den teoretiske ydelse at fremstille begrebsmæssige sammenhænge, som står i umiddelbar modsætning til fremtrædelsesformer og praktisk engagerede opfattelser. Marx kan derfor hos Ricardo ligefrem tale om en »kritik af den hidtidige politiske økonomi«. Tekststedet kaster lys over Marx's begreb om kritikken af den politiske økonomi og må derfor på dette sted citeres temmelig udførligt: »Hele det Ricardoske værk er altså indeholdt i hans to første kapitler. I disse konfronteres de udviklede borgerlige produktionsforhold, altså også den politiske økonomis udviklede kategorier, med deres princip, værdi-

standpunkternes modsætning udgør ikke den eneste slags negativitet inden for den politiske økonomi. Marx viser, at selve kapitalen er bestemt negativt. Dens forhistorie er tilintetgørelsen af småproducenternes samfund. »Dens tilintetgørelse, forvandlingen af de individuelle og opsplittede produktionsmidler til samfundsmæssigt koncentrerede, og deraf forvandlingen af manges dværgagtige ejendom til de få's masseagtige ejendom, og heraf ekspropriationen af folkets store masser fra hjem og grund, livsforhold og arbejdsredskaber. Denne frygtelige og vanskelige ekspropriation af folkets masse udgør kapitalens forhistorie.«⁶⁰ Således er selve kapitalen »første negation«.⁶¹ Produktionens materielle betingelser kan som kapital kun fungere, når deres besidder står overfor besiddelsesløshed eller blot og bar arbejdskraft som sin modsætning.⁶² Denne modsætning er kapitalens

bestemmelsen, og der aflægges regnskab for, hvorvidt de stemmer direkte overens med den eller hvordan det forholder sig med de tilsyneladende afvigelser, som de bringer ind i varernes værdiforhold. De indeholder hele hans kritik af den hidtidige politiske økonomi ... og fører gennem denne kritik samtidigt til nogle helt nye og overraskende resultater. Heraf kommer den store teoretiske nydelse, som disse første to kapitler giver, idet de i komprimeret form bliver en fuldendt kritik af det gamle, der er gået for meget i bredden og har fortabt sig, og idet de fremstiller hele den borgerlige økonomiske system som værende underkastet en grundlæggende lov, som uddrager quintessensen af fremtrædelsesformernes spredthed og mangfoldighed.« (MEW 26.2, s. 166)

⁶⁰ MEW 23, s. 790 [Rhodos I, x, s. 1059]

⁶¹ MEW 23, s. 791 [Rhodos I, x, s. 1061]

⁶² Hvor de produktionsmidler, som skulle fungere som kapital, ikke træffer på ikke-besiddere af sådanne, kan de heller ikke fungere som kapital. Slutkapitlet i Kapitalens første bind har den funktion per contrast at vise at »Kapital« ikke er andet end resultatet af et klasseforhold mellem

eksistensbetingelse. Det er de få's ejendom, hvis form og funktion beror på de manges ikke-ejendom. Den tilegnelse, som er grundlaget for den, er på den anden side fratagelse af producenterne rettigheder. – Men kapitalen bestemmes ikke kun negativt i sit forhold til arbejderklassen. Dens blotte virksomhed som kapital retter sin negativitet mod sig selv. »Hvad der nu skal eksproprieres, er ikke længere den der selv driver sin bedrift, men kapitalisten, der udbytter mange arbejdere. Denne ekspropriation sker gennem den kapitalistiske produktions egne immanente loves spil, gennem kapitalernes centralisation. Én kapitalist slår altid mange ihjel.«⁶³ Den anden side af fratagelsen af de manges rettigheder, ophobningen af de materielle produktionsbetingelser i hænderne på stadigt færre og konkurrencens og profitstræbets tilintetgørende virkning, er udviklingen af arbejdets samfundsmæssige produktivitet. Kapitalens funktionsproces udvikler »arbejdsprocessens kooperative form i en stadigt voksende målestok, den bevidste tekniske anvendelse af videnskaben, den planmæssige udnyttelse af jorden, arbejdsmidlernes forvandling til arbejdsmidler, der kan anvendes i fællesskab, økonomiseringen med alle produktionsmidler ved at de anvendes som produktionsmidler i kombineret, samfundsmæssigt arbejde. I stadig højere grad opsluges alle folk af verdensmarkedets net ...«⁶⁴ Kapitalen frembringer som sin modsætning arbejderklassen, der er »i stadig og rivende vækst og som gennem selve den kapitalistiske produktionsproces' mekanisme er blevet skolet, forenet og organiseret.«⁶⁵ Ved sin blotte selvvirksomhed udvikler kapitalen ikke kun samfundsmæssig produktion i stadigt voksende må-

besiddende og ikke-besiddende. (25. kapitel »Den moderne koloniserings-teori«. MEW 23, s. 792f.) [Rhodos I, x, s. 1063f.]

⁶³ MEW 23, s. 790 [Rhodos I, x, s. 1060]

⁶⁴ sammesteds

⁶⁵ MEW 23, s. 791 [Rhodos I, x, s. 1061]

lestok – om end i partikulær og modsætningsfyldt form – og negerer ikke kun – hvilket er en anden side af denne udvikling – som kapital i almenhed et stadigt voksende antal enkeltkapitaler; der er altså ikke længere kun sådan, at én kapitalist slår mange kapitalister ihjel, men kapitalen i almenhed udvikler sig til sin egen ligeså almene skranke: Dens selvbekræftelse går over i selvnegering.⁶⁶ Den specifikke rigdom på produktionskræfter, som kapitalen udvikler, bliver kilden til stadige forstyrrelser inden for den samlede proces.⁶⁷ Allerede Ricardo viste sig, som det hedder hos Marx, at være foruroliget over »at profitraten, sporen for kapitalistiske produktion og betingelsen og drivkraften for akkumulationen, kommer selv i fare gennem produktionens udvikling. ... Der ligger faktisk noget dybere til grund, som han kun aner. På rent økonomisk vis, dvs. fra bourgeois-standpunktet, inden for den kapitalistiske forstands grænser, fra den kapitalistiske produktions eget standpunkt viser det sig, at denne produktion har sin skranke, sin relativitet, at den ikke er absolut, men kun en historisk produktionsmåde, som svarer til en vis begrænset epoke i de materielle produktionsbetingelsers udvikling.«⁶⁸ Begrænsning kan her opfattes som et udtryk for determination. Den negation som er kapitalen selv. »Den *egentlige skranke* for den kapitalistiske produktion er *kapitalen selv*, nemlig dette: at kapitalen og dens selvforøgelse af sin værdi fremtræder som

⁶⁶ Det er dens af profitmekanismen styrede virksomhed, der sætter loven om gennemsnitsprofitratens tendentielle fald i gang og dermed en mekanisme af anden grad, der angriber dens indre drivfjeder. Sammenlign hermed MEW 25, 3. afsnit. [Rhodos III, x, s. 281-351]

⁶⁷ Mere præcist: »den moderne overproduktions grundlag lægges på den ene side i produktivkræfternes ubetingede udvikling og derfor i masseproduktionen på basis af den producentmasse, der er indfanget i afhængighed af livsfornødenheder og på den anden side i den skranke, som kapitalisternes profit sætter.« (MEW 26.2 s. 529).

⁶⁸ MEW 25, s. 269f. [Rhodos III, x, s. 341]

udgangspunkt og slutpunkt, som motiv og formål; at produktionen kun er produktion for *kapitalen* og ikke omvendt, produktionsmidlerne er blotte midler til en stadig videre udbygget formning af livsprocessen for producenterne *samfund*.«⁶⁹

Den kapitalistiske produktions formål – og kapitalen er sit eget formål – og dens middel, den samfundsmæssige produktions fremadskridende udvikling, der drives frem af profitbegær, står over for hinanden i tiltagende modsætning. »Modsigelsen mellem den almene samfundsmæssige magt, som kapitalen udvikler sig til, og den enkelte kapitalists private magt over disse samfundsmæssige produktionsbetingelser, udvikler sig stadig mere himmelråbende og rummer opløsningen af denne relation i sig, idet den samtidig rummer udformningen af produktionsbetingelserne til almene, fælles, samfundsmæssige produktionsbetingelser.«⁷⁰ Dermed er vi nået frem til et punkt, hvor »den nærværende gestalt for produktionsforholdets ophævelse antydes som en bestemmelse, der er ved at blive til og som således bebuder fremtiden.«⁷¹ Idet udviklingen af kapitalen selv i løbet af dens koncentrations- og centralisationsproces »med denne yderste form for modsætning og modsigelse forvandler produktionen til samfundsmæssig produktion, men i fremmedgjort form«, så er dermed et nyt samfund groet frem af det gamle samfunds skød som »samfundsmæssigt arbejde og fælles rådighed over produktionsinstrumenterne i den reelle arbejdsproces.«⁷² De momenter, der kan revolutionere det gamle

⁶⁹ MEW 25, s. 260 [Rhodos III, x, s. 329]

⁷⁰ MEW 25, s. 274 [Rhodos III, x, s. 347]

⁷¹ Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. (Rohentwurf). Dietz Verlag, Berlin 1953, s. 365 [M. Bd. 2, s. 340].

⁷² MEW 26.3, s. 309

samfund er »derfor samtidig de elementer der kan skabe en ny form.«⁷³

Man ser, at negativiteten i kritikken af den politiske økonomi er begrundet i den politiske økonomi selv. Hvis kritik består i at markere forskelle, så markerer det kritiserede selv forskellen. Dens nej til den kapitalistiske produktionsmåde kommer ikke udefra, men har sit standpunkt i det, der siges nej til. Nej'et er ikke uden retning; det udspringer af selvbekræftelsen af det samfundsmæssige arbejde, der er udviklet i kapitalistisk form, ved samtidig afvisning af den kapitalistiske formbestemthed. Idet kritikken af den politiske økonomi ikke gør andet end at holde denne tredobbelte basis, nemlig arbejdet, dets materielle og ideelle produktivkræfter og dets allerede umiddelbart samfundsmæssige karakter op mod den herskende privatmagt, finder det socialistiske perspektiv sit grundlag som bestemt negation. Som sådan bygger den på »den kapitalistiske æras landvindingers grundlag.«⁷⁴ Idet den negerer disse landvindingers indbyggede modsætningsforhold, er den negationens negation.⁷⁵ Idet den fastholder det, som kapitalismen har udviklet i modsætningsfyldt form, befrier det for modsætningsfyldthedens skranke, er den bestemt negation. – Den afgrænser sig fra en afvisning, der sammen med den kapitalistiske produktionsmåde bortkaster dennes frugter. I *Teorier om merværdien* behandler Marx to forfattere, der tager parti for proletariatet, men forveksler den kapitalistiske epokes landvindinger og disses modsætningsfyldte form med selve disse landvindinger. »De deler hermed – om end fra den modsatte pol – (borgerlige) økonomers bornerthed, der består i at forveksle denne udviklings modsætningsfyldte form med selve dens indhold. Den ene part vil forevige modsætningen på grund af

⁷³ MEW 23 s. 526 [Rhodos I, x, s. 715]

⁷⁴ MEW 23, s. 791 [Rhodos I, x, s. 1061]

⁷⁵ jvf. MEW 23, s. 791 [Rhodos I, x, s. 1061]

dens frugter, den anden part er besluttet på at ofre de frugter, der er vokset frem i denne antagonistiske form, for at slippe af med modsætningen.«⁷⁶ Sidstnævnte part optræder derfor »asketisk«⁷⁷. – Fra den bestemte negations position følger en slags kritik af den kapitalistiske produktionsmåde, der netop betoner dens nødvendighed, selv om denne kun er af historisk-forbigående natur.⁷⁸

Det socialistiske perspektiv – hvis indledningsvist omtalte nøglefunktion⁷⁹ nu af sammenhængen er blevet gjort forståelig – og

⁷⁶ MEW 26.3, s. 257

⁷⁷ sammesteds

⁷⁸ Jvf. hertil *Grundrisse*, s. 715f. [M. Bd. 3, s. 655]. Der er her tale om den i kapitalforholdet indeholdte grundlæggende fordrejning mellem subjekt og objekt. Udviklingen af produktivkræfterne fremtræder derfor »fra kapitalens standpunkt således, ikke at det ene moment i den samfundsmæssige aktivitet – det genstandsmæssige arbejde – bliver til det stadig mere kraftfulde legeme for det andet moment, det subjektive, levende arbejde, men at – og dette er vigtigt for lønarbejdet – arbejdets objektive betingelse antager en stadig mere kolossal selvstændighed ... over for det levende arbejde og at den samfundsmæssige rigdom træder op imod arbejdet i stadig mere voldelige portioner som fremmed og beherskende magt. ... Men denne fordrejelsesproces er åbenbart en blot *historisk* nødvendighed, blot ud fra et bestemt historisk udgangspunkt, eller basis, en nødvendighed for produktivkræfternes udvikling, men på ingen måde en absolut nødvendighed for produktionen; snarere en forsvindende nødvendighed og resultatet og (det immanente) mål for denne proces er at ophæve såvel denne basis som denne form for processen.«

⁷⁹ [76a] I indledningen til *Grundrisse* taler Marx om, at den borgerlige økonomi leverer »nøglen til den antikke«. At forstå en [samfunds] formation ved hjælp af denne nøgle vil ikke sige at identificere den med den. Marx ser også den borgelige økonomis funktion som nøgle for forståelsen af den førborgerlige indskrænket ved at »det borgerlige samfund selv blot er en modsætningsfyldt udviklingsform«. Hvor meget

sammen med det, kritikkarakteren i kritikken af den politiske økonomi bygger altså på et grundlag inden for det kritiserede. Men dermed synes der stadigvæk at være sat spørgsmålstejn ved dens videnskabskarakter. Selvom samfundet i sig selv er antagonistisk – burde samfundsvidenskaben så ikke hæve sig op over denne antagonisme og som en ideal domstol trone over de stridende parter og dømme upartisk? Er videnskaben ikke knyttet til det almenes form, og opnår den ikke kun den nødvendige almengyldighed ved

mere egnet må da den højere, ikke længere modsætningsfyldte formation være, i hvilken »blotte antydninger« virkelig fuldendt »har udviklet sig til udbyggede betydninger«. Hvad Marx siger om det borgerlige samfunds samfundsvidenskabelige nøglefunktion, idet han tager en analogi fra den biologiske evolution til hjælp, gælder efter min mening først uden indskrænkning om det socialistiske samfund: »Mennesket anatomi indeholder en nøgle til abens anatomi. Antydningerne om det højere hos de laverestående dyrearter kan derimod kun forstås, efter at det højere selv allerede er bekendt.« (Grundrisse s. 26) [M. Bd. 1, s. 25]. Her lader det sig gøre at knytte an for en historisk teori om erkendelsen, der omend historisk, er baseret på et bæredygtigt grundlag i stedet for at forfalde i en grundlagsløs relativisme. En videreførende bemærkning af Marx kan findes i *Kapitalen* (Kapitel 1.4): »Den form, som den sociale livsproces, dvs. den materielle produktionsproces antager, afkaster ikke sit mystiske tågeslør, før den som produkt af frit associerede mennesker står under disses bevidste planmæssige kontrol. Dette kræver imidlertid en materiel basis for samfundet eller en række materielle eksistensbetingelser, som selv atter er det naturligt opståede produkt af en lang og kvalfuld udviklingshistorie.« (MEW 23, s. 93) [Rhodos I, 1, s. 180-181]. Den borgerlige teori opfattet i formler »som tydeligt nok hører til en samfundsformation, hvor produktionsprocessen behersker menneskene, mennesket derimod *endnu ikke* produktionsprocessen ...« (MEW 23, s. 95, min fremhævelse) [Rhodos I, 1, s. 182]. – Ud fra det, som endnu ikke fandtes, men som voksede frem i det borgerlige samfunds skød, blev kapitalismen gennemskuelig.

upartisk, ren indoptagelse, af det, der findes? – Men hvis det er rigtigt, at den ene part inden for antagonismen har en interesse i at der spredes røgslør, så vil det upartiske forsøg på at lade begge parter få, hvad der tilkommer dem, kunne lignedes ved et delvist erkendelsesfracald. Videnskabeligt forstået er kapitalen »et bestemt samfundsmæssigt produktionsforhold.«⁸⁰ »Men forstås den således,« kan Marx med rette anføre, »træder samtidigt dette forholds historisk-forbigående karakter frem, der alment erkendt er uforenelig med dets fortsatte beståen ...«⁸¹ Men en samfundsmæssig magt, der – hvis den erkendes alment – er uforenelig med dens fortsatte beståen, vil – så længe den fortsat består – gøre sig gældende og forhindre en almen erkendelse.⁸² Det perspektiv, som den politiske økonomi fremstilles i, kan ikke være ligegyldigt for de standpunkter, den politiske økonomi indeholder. Hvis en særinteresse skyr den almene erkendelses lys, kan en videnskabsmand ikke fastholde den uden at forråde sin videnskab. Særinteressernes selvopholdelsesdrift stiller til stadighed falske almenbegreber op imod den almene erkendelse af dem, falske almengyldigheder, om hvilke man med Hodgskin kan sige, at de »er blevet opfundet af dem, der er ude på at udplyndre den øvrige

⁸⁰ f. eks. MEW 26.3, s. 261.

⁸¹ MEW 26.3, s. 261.

⁸² Den gør langt fra dette blot i kraft af den ideologiske automatisme, det nødvendige skin af fetichistisk art, som klæber til varerne. Med et stadigt voksende opbud af positive og negative sanktioner bliver den samfundsvidenskabelige erkendelse og fremfor alt dens almengørelse modarbejdet fuldt bevidst. Forholdsreglerne spænder fra korrupsion og omfattende indsættelse af åndsarbejdere, der er til købs, over manipulation af også den videnskabelige offentlighed og over institutionel og personalepolitisk styring af den akademiske videnskab til fysisk likvidation som f.eks. Rudolf Hilferding på trods af hans besværgende bekendelse til den rene videnskab blev offer for.

menneskehed, for at skjule den hånd, der udplyndrer dem.«⁸³ Selvom en videnskabsmand af og til måtte ønske sig og bilde sig ind at svæve over tingene, så bliver tingene dog ikke roligt og ligegyldigt liggende under ham.

Marx' kritik af den politiske økonomi stiller sig konstant på det almenes standpunkt eller i hvert fald på det, der tåler at blive almengjorts standpunkt. Især arbejdet trænger frem mod sin almengørelse fordi arbejdet forkortes ved almengørelsen og befries for sin modsætningsfyldte form. Ser vi på spørgsmålet under denne synsvinkel er den absolutte grænse for, hvor meget arbejdsdagen kan forkortes, arbejdets almenhed.⁸⁴ Det er ikke muligt at almengøre, at man lader andre arbejde for sig. Denne mulighed bliver altså negeret ved almengørelse.⁸⁵ I det Vergilske »Vos, non vobis,« som Marx citerer⁸⁶ og som lader sig oversætte med »I arbejder, men ikke for jer selv« påpeger *non*'et særinteressens herredømme. At sige nej til dette nej er at sætte det almene som bestemt negation.

Ud fra denne position fælder Marx dom over den kapitalistiske epoke og over kapitalisten som person: »Kun i den udstrækning kapitalisten er personificeret kapital, har han en historisk værdi og den historiske eksistensberettigelse, der, som den spirituelle Lichnowski har udtrykt det, ikke er uden dato. Kun i den udstrækning beror hans egen forbigående nødvendighed på den kapitalistiske produktions-

⁸³ (Thomas Hodgskin): *Labour defended against the Claim of Capital; or the Unproductiveness of Capital proved*. By a Labourer, London 1825, s. 17 (genudgivet af The Hammersmith Bookshop, London 1964), citeret i anm. MEW 26.3, s. 263.

⁸⁴ MEW 23, s. 522 [Rhodos I, x, s. 749]

⁸⁵ [81a] Selvfølgelig kan udbygningens overfladiske modsætning heller ikke almengøres, som følgende annonce fra TAGESSPIEGEL beviser: »Dame, der har mere glæde ved at give end at tage, søger partner af samme slags«.

⁸⁶ Jvf. MEW 26.1, s. 197, hvor Marx citerer Vergils epigrammer.

mådes forbigående nødvendighed.«⁸⁷ I den udstrækning han personificerer sin kapital, er det ud fra hans eget standpunkt »denne absolutte berigelsesdrift« og »denne lidenskabelige jagt efter værdi«⁸⁸, som han styrter sig ud i; ud fra den samfundsmæssige produktions standpunkt er det hans bevidstløse udvikling af den samfundsmæssige produktion og af arbejdets samfundsmæssige produktivkraft, der gør ham til dennes grundlægger og derfor nødvendig.⁸⁹ – Den værdidom, Hilferding ikke ville godtage, er grundet i sagen selv. Den siger ja til almengørelsen som proces og vurderer dermed privatinteressen. Den indre antagonisme i dens genstand kan ikke lade den politiske økonomi uberørt. Kritikken hager sig fast i antagonismens ene side, der ganske vist først er i sin vorden, men som, hvad indholdet angår, trænger frem mod den

⁸⁷ MEW 23, s. 618 [Rhodos I, x, s. 836]

⁸⁸ MEW 23, s. 168 [Rhodos I, x, s. 266].

⁸⁹ For Wygodski er indsigt i den kapitalistiske produktionsmådes forbigående nødvendighed »en af de vigtigste erkendelser den Marx'ske økonomiske teori formidler«. Også Engels fremhæver i sin anmeldelse af Kapitalens første bind specielt dette aspekt (MEW 16, s. 216 og 227). Sammenlign hermed Wygodski: *Die Geschichte einer großen Entdeckung*, s. 132 [Rhodos udg. s. 147]. – På samme måde som Marx med sin indsigt i kapitalismens forbigående nødvendighed vurderede samtiden ud fra anticipationen, på samme måde kan det socialistiske samfund idag se tilbage på faser for kapitalistisk udvikling og acceptere dem som betingelser, der ligger i fortiden, og betingelser for sig selv. »Netop den samfundsmæssige gørelsesproces, der oprindeligt først var knyttet til den moderne maskinelle storproduktion, satte den ensartede centrale styring af den arbejdsdelte og samtidig højt koncentrerede samfundsmæssige reproduktionsproces på dagsordenen, en dagsorden der er opfyldt med den socialistiske revolution og den socialistiske ejendom« (*Politische Ökonomie des Sozialismus und ihre Anwendung in der DDR*. Dietz Verlag, Berlin 1969, s. 204).

adækvate videnskabelige form. Den samfundsmæssige produktion bliver til fornuftens praktiske skikkelse. Ved at bekræfte denne, hvilket samtidigt er at afvise den herskende privatinteresses benægtelse af den⁹⁰ og tillige er den menneskelige fornufts selvbekræftelsesakt, lever også den samfundsmæssige produktivkraft, videnskaben, ligesom alle samfundsmæssige produktivkræfter, befriet for sin modsætningsfyldte forms skranker.

Oversættelse: Hans Fink og Felix Hagens

Denne artikel er en habilitationsforelæsning afholdt 10.2.1972 ved det filosofisk-socialvidenskabelige fagområde ved Freie Universität, Berlin. Trykt i *Das Argument*, nr. 74 (1972) og genoptrykt i Wolfgang Fritz Haug: *Bestimmte Negation*, Frankfurt 1973

⁹⁰ Hvis det her udviklede er rigtigt, har det konsekvenser for teori og praksis. Heraf følger ikke mindst synspunkter på en didaktik for kritikken af den politiske økonomi. Det gælder om at tilegne sig den med henblik på at anvende den. Hverken et eller andet vagt og ubekvemt Nej eller det abstrakt-totale Nej, der tumler med forestillinger om et helt andet har ret beset holdepunkter i Karl Marx's *Kapitalen*. Hans position er den bestemte negations position. Den materialistiske dialektik er »en pestilens og vederstyggelighed for borgerskabet og dets doktrinære ordførere, fordi den i sin positive forståelse af det bestående tillige rummer forståelsen af dets negation«. (MEW 23, s. 28) [Rhodos I, 1, s. 106]. – Det er netop den Marx'ske metodes kritiske og revolutionære karakter, der lader negationen være baseret i det positive. Det synes mig derfor helt meningsløst, at udstrække dette moment på bekostning af alle andre og at vende op og ned på det i en sådan grad, at den bestemte negations position i modsætning til den »rene« negations diverse positioner erklæres for at være konservativ. Sammenlign hermed Martin Puder: »Marx und Engels als konservative Denker«, i: *Neue deutsche Hefte* nr. 1/1972.

